

Inquisitie in de middeleeuwen

Bernadette Demeulenaere

INQUISITIE
IN DE
MIDDELEEUWEN

Veroordeeld tot de brandstapel

Sterck & De Vreese

© 2024 Bernadette Demeulenaere | uitgeverij Sterck & De Vreese

Omslagontwerp Mijke Wondergem
Boekverzorging Elgraphic

ISBN 978 94 6471 221 6
NUR 684

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van uitgeverij Sterck & De Vreese, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@sterckendevreese.nl.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van de in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Sterck & De Vreese.

Sterck & De Vreese is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.sterckendevreese.nl

Ik had een uitzicht. Ik had een bureau om aan te schrijven. De kamer was warm. In de haard brandden drie grote houtblokken. In een mand ernaast lagen nog meer houtblokken netjes op elkaar gestapeld. De kamer was zo warm dat ik wist dat het vuur al een poosje brandde.

Deborah Levy, 2013

Voor mijn moeder,
ze leerde mij lezen en schrijven,
ze kijkt toe, vanuit mijn herinnering

Inhoud

VOORWOORD 13

INLEIDING 21

Drie inquisities 21

De middeleeuwse (of pauselijke) inquisitie 21

De Spaanse inquisitie 22

De Romeinse inquisitie 22

Wat is een inquisitie? 23

De insteek van dit boek 24

DEEL I: DE MIDDELEEUWSE INQUISITIE, VOORGESCHIEDENIS

EN UITBOUW 27

Carcassonne 29

De katharen 31

De kruistocht tegen de katharen 34

Franciscanen en dominicanen 38

Robert le Bougre 39

Lea, een bronvermelding uitgelicht 42

Het verloop van een proces van de middeleeuwse inquisitie 43

Visitatie 43

Het personeel van de inquisitie 44

De beklaagde 45

Het verhoor 46

Pijnbank en wipgalg 49

Het vonnis	51
Auto-da-fé	52
Pauselijke bullen en concilies	53
Tijdslijn	57

DEEL 2: DE SCHRIJVERS 61

Dante Alighieri en ‘La Divina Commedia’	63
Moeilijke mens met een adelaarsneus	64
La Divina Commedia	66
Ketters in de hel	67
Pausen in de hel, in onverwacht gezelschap	69
Lucifer in de hel	71
Het paradijs, met Beatrice, Bernardus van Clairvaux en Gratianus	72
Dante als pausgezinde	74
Tijdslijn	75

Gratianus en zijn ‘Decretum’ 77

(De kerkjurist)	
Monnik of bisschop?	78
Over middeleeuwse manuscripten, scriptoria, glossatoren en Franciscus van Assisi	80
Over 36 causae, Karol Wojtyła, en Anders Winroth	83
Causa 24 en ketterij	85
De Heilige Geest	86
Op of onder de grond	86
Over sodomieten en andere schavuiten	88
Het celibaat	88
De wraakzuchtige kant van Gratianus	88
Lot, de sodomieten, en de zoutzuil	89
De Amalekieten en de in stukken gehakte Agag	90
Gratianus en de herontdekking van het Romeins recht	92
Romeins recht, Wilfried Roels en Barry Nicholas	92
Cognitio extraordinaria	93
Slimme pausen en de Digesten van keizer Justinianus	95
Gratianus als platform	96

De pauselijke theocratie van de twaalfde en dertiende eeuw 97
Tijdslijn 101

Jacques Fournier en zijn inquisitieregisters 103

De *Biblioteca Apostolica Vaticana* 105

De inquisitieregisters van Jacques Fournier 107

Werklustige inquisitierechtbank 108

De Jood Baruch, de melaatse Guillaume Agasse, en de inwoners van
Montaillou 109

De bekeerde Jood Baruch 109

Populair antisemitisme 109

Baruch 112

De Talmoed 117

De melaatse Guillaume Agasse 119

Levende doden 120

Guillaume Agasse 124

De 'muur' in de tijd van de inquisitie 127

Montaillou 128

Béatrice de Planissoles 129

Bélibaste 133

Tijdslijn 136

Franciscus van Assisi en zijn 'Testament', met een doorsteek naar

'De naam van de roos' van Umberto Eco 137

(De 'radicale' of 'spirituele' franciscanen)

Franciscus van Assisi 141

De mens 141

Het 'Testament' 146

Had Jezus Christus dan toch een geldbuidel? 148

De leefregels 149

De regula primitiva 149

De regula non bullata 149

De regula bullata 151

De biografieën 153

Thomas van Celano 153

Bonaventura	155
Paul Sabatier	156
Usus pauper	159
Het concilie van Vienne (1311-1312)	160
Over banketten, al dan niet gewassen pijpen, al dan niet gedragen schoenen, en koffers vol geld	160
Over de franciscaanse gelofte en de doodzonde	165
Over paus Clemens V (1305-1314)	167
Paus Johannes XXII (1316-1334)	168
De brandstapels van Zuid-Frankrijk	168
Bernard Délicieux	168
De overige gesommeerde franciscanen	170
De brandstapels van Italië	171
Michael van Cesena en zijn fraticelli de opinione	171
Fra Dolcino en zijn pseudo-apostelen	173
Spiritus libertatis	176
Tijdslijn	177

Marguerite Porete en haar ‘Le miroir des âmes simples’ 179

(De begijnen)	
Lambert le Bègue (? – 1177)	183
De ‘vroegge’ begijnen en Marie d’Oignies	186
Conventen, begijnhoven en Hadewijch	188
Bloei	188
Hadewijch	189
Wie was Hadewijch?	191
Bloemardinne	192
Van Mierlo en de Lijst der Volmaakten	193
Groeiend wantrouwen en Marguerite Porete	195
Marguerite Porete	197
Het proces	199
Het concilie van Vienne (1311-1312)	200
Cum de quibusdam mulieribus	201
Ad nostrum	202
Wat daarna gebeurde	203
Tijdslijn	204

Clemens V en zijn bul ‘Vox in excelso’	207
(De tempeliers)	
Drie ridderorden	210
De Orde van de Tempeliers	211
Het (non)-proces van de tempeliers	212
Esquieu de Floyran	212
De Franse koning aan zet: de razzia’s	213
De brief van 14 september 1307	213
De brief van 22 september 1307	215
Vrijdag 13 oktober 1307	216
De paus aan zet	216
De bul ‘Pastoralis praecminentiae’	217
De bullen ‘Faciens misericordiam’ en ‘Regnans in coelis’	218
Het Perkament van Chinon	218
De Franse koning slaat terug	219
Maar de paus trekt aan het langste eind	222
De vloek van de grootmeester	224
Tijdljn	225
Fjodor Dostojevski en zijn ‘Grootinquisiteur’	229
Wat zou Jezus Christus van de inquisitie hebben gedacht?	230
‘Hem’ en Q	232
Elke inquisiteur een onnadenkend roofdier?	234
Tijdljn	235
Noten	237

Voorwoord

Aan twee dingen heb ik een hekel: aan dogmatisme, enerzijds, en aan het doelbewust achterhouden van informatie, anderzijds. De katholieke kerk – hierna de ‘kerk van Rome’ – blinkt uit in beide aspecten. Dat heb ik als adolescente al ondervonden. En ja, ik heb bij de nonnen school gelopen, dat had u al begrepen. In het indertijd oerkatholieke West-Vlaanderen dan nog wel. Die scholing heeft zijn sporen nagelaten. Onlangs had ik het toevallig nog over het godsdienstonderwijs dat in de latere jaren van het middelbaar in het Sint-Jozefsinstituut in Knokke werd toevertrouwd aan de parochiepriester van dienst. Ik noem hem niet bij naam, dat heeft niet de minste zin. Wel relevant is dat hij ons in de kerstperiode de opdracht gaf om een opstel te schrijven over de betekenis van Kerstmis. Ik zal toen een jaar of zestien zijn geweest, en mijn ouders gaven mij geld om de boeken te kopen die ik wilde lezen, zonder enige controle, ik ben er hen nog altijd dankbaar voor. Van het internet was nog geen sprake, de katholieke bibliotheek schafte enkel geloofsgetrouwe lectuur aan, en dus was ik aangewezen op boekhandel Corman, in de Kustlaan in Knokke. Het was een donker krocht, met een uitbater die enkel Frans sprak, maar waar wel een schat aan boeken te vinden was, van allerlei pluimage. Ik zal dus een boek hebben aangeschaft over de manier waarop het christendom gebruik heeft gemaakt van de heidense erfenis, en delen daarvan in het eigen geloof heeft geïncorporeerd. En toen het opstel over de betekenis van Kerstmis moest worden geschreven, was ik apetrots om uit te kunnen weiden over Midwinter, het heidense feest waarop de winter begint, en dat meestal valt op 21 december. Het christelijke Kerstmis van 25 december was daarop geënt, schreef ik vol zelfvertrouwen, en waarschijnlijk had ik gelijk. Maar ik kwam van een kale kermis thuis, mijn opstel kreeg nul op

tien. Zonder uitleg, gewoon nul op tien. Er zijn zo van die dingen die een mens nooit vergeet.

Een jaar later mocht ik mijn maturiteitsexamen afleggen. Dat was de toelatingsproef voor de universiteit, we schrijven het jaar 1976. Dat examen was essentieel voor wie verder wilde studeren. Zeker dus voor mij, die in universitaire studies een mogelijkheid zag om te ontsnappen aan de West-Vlaamse bekrompenheid. Ik koos twee vakken voor het examen, geschiedenis en Engels. Voor geschiedenis schreef ik een tekst over de Russische revolutie, dat was geen enkel probleem. Engels was een ander paar mouwen. Bedoeling was dat ik een Engelstalig boek zou lezen en daar een boekbespreking over zou maken. Ballorig als ik toen al was, stelde ik 'The Power and the Glory' van Graham Greene voor, een mooie roman over een aan de drank geraakte priester in Mexico die er niettemin het beste van probeert te maken. Maar de lerares Engels nam me apart en raadde me aan een ander boek te bespreken, want Greene lag niet zo goed bij de katholieke kerk. Ze wist ook niet hoe de schoolinspectie zou reageren, en die had, als ik me goed herinner, ook een voet in het examen. Ik mocht op mijn zeventiende dan al ballorig zijn, ik was ook realistisch genoeg om haar raad te volgen. Ik heb dus een ander boek voorgesteld (ik ben vergeten welk boek dat was) en ik ben met glans geslaagd voor het examen – ik mocht naar de universiteit! – maar het hele gedoe liet eens te meer een wrange nasmaak na. Natuurlijk heb ik nadien 'The Power and the Glory' van Graham Greene gelezen en herlezen, net als de meeste van zijn andere romans, ik ben nog altijd een fan van Greene. Maar het was hoog tijd om van studieplek te veranderen. De Gentse universiteit was een verademing. Geen geleuter meer over katholieke dogma's en over wat wel en niet mocht worden gelezen.

In Gent heb ik rechten en criminologie gestudeerd, nadien heb ik vijf jaar lang de wereld rondgezworven. Ik leefde, studeerde en werkte in Stockholm, Madison en Lausanne. In het wondermooie Lausanne aan de boord van de Lac Léman was ik meer dan drie jaar ambtenaar van de Zwitserse Confederatie. Het waren de meest luxueuze jaren van mijn leven, niet in het minst omwille van de intellectuele openheid die ik mocht ervaren. Met dank aan wijlen professor A.E. von Overbeck, de directeur van 'mijn' Institut Suisse de Droit Comparé, 'vonO' in de wandelgangen. Ondertussen schreef ik mijn doctoraatsverhandeling over een procesrechtelijk onderwerp, ik ontwierp wat in mijn ogen de meest toegankelijke en de best functionerende consumentenrechtbank zou zijn, dat was toen het procesrechtelijk onderwerp in de mode. In 1986 doctoreerde ik met succes aan mijn ei-

genste Gentse universiteit. Ik begon aan mijn stage als advocaat bij een Gents advocatenkantoor waarvan ik enkele jaren later vennoot werd. Meer dan dertig jaar ben ik aan de Gentse balie gebleven. Met plezier, maar ook met voortschrijdend inzicht in de menselijke natuur, voornamelijk in de minder goede kantjes ervan. Na tal van baliejaren is het vertrouwen van de gemiddelde advocaat in de mensheid tot een minimum herleid, maar de advocaat beseft dat niet of nauwelijks, opgesloten als hij of zij is in een juridisch milieu waar cynisme de norm is. Iemand moet die advocaat dus op dat cynisme wijzen, liefst op een doortastende manier, zonder omwegen of franjes, anders werkt de duiding niet. En daar heb ik eens te meer geluk gehad, want ik kwam Leen Van Troys tegen, toentertijd uitgever bij Standaard Uitgeverij in Antwerpen, zeg maar bij imprint Manteau.

Ik had een eerste stuk manuscript van mijn eerste ‘legal thriller’ ingezonden, maar de uitgever raadde mij tot mijn ontzetting aan om alle zestig bladzijden in de prullenmand te werpen en opnieuw te beginnen. Mij werd onder meer een onverkooptbaar cynisme verweten. Na dat gesprek ben ik in mijn auto gestapt, richting Gent, naar mijn veilig advocatenkantoor, dat was althans de bedoeling. Maar ik verdwaalde hopeloos en toerde urenlang in de Antwerpse haven rond, volledig verrast en potentieel koleirig over het oordeel van de uitgever dat ik niet kon plaatsen.

Ik ben bijgedraaid, dat spreekt vanzelf, en ik heb er veel van geleerd. Ik beseftte dat ik heel graag schreef, maar dat ik ook gelezen wilde worden. En dat ik dus concessies moest doen aan het lezerspubliek, want wat ik goed vond, was dat niet noodzakelijk in de ogen van de kritische lezer die vooral van een boek wil genieten. Zoals ik dat ook wil doen met de boeken die ik lees, ’s avonds, in mijn leeskamer, zonder gestoord te worden, met een trappist of een glas rode wijn, het doet er niet toe, als het maar smaakt, en als het maar bijdraagt aan mijn leesgenot. Uiteindelijk heb ik als ‘Marthe Maeren’ vijf ‘legal thrillers’ geschreven.

Dit zijn alvast twee elementen van het drieluik dat mij tot het schrijven van dit boek over de middeleeuwse inquisitie aanzette: ik heb een zwak voor procesrecht – de procesrechtelijke kant van de inquisitie die leentjebuurt speelde bij het Romeinse recht van het dito keizerrijk is buitengewoon interessant – en bovendien schrijf ik graag. Als ik niet kan schrijven, om welke reden dan ook, ben ik ongelukkig.

Maar er is nog een derde element, en dat heeft met mijn katholieke achtergrond te maken. Vrienden vragen mij waarom ik in dit boek eens te meer het katholieke